

18. Поточний архів Міністерства статистики України. Управління демографічної статистики, 1994.
 19. Брук С. И. Население мира. Этнографический справочник. – М.: Наука, 1986.
 20. Народне господарство Української РСР в 1970 р.: Стат. щорічник // ЦСУ при Раді Міністрів УРСР. – К., 1971; Народное хозяйство Украинской ССР в 1985 г.: Стат. ежегодник // ЦСУ УРСР. – К., 1986; Соціальна сфера села Української РСР (Науково-аналітична розробка). – К., 1992.

О. О. Мазур

СПРОБА ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 80-х рр. ХХ ст.

Сучасний розвиток національної економіки свідчить, що однією з актуальних є проблема забезпечення населення достатньою кількістю продовольства. У цьому контексті особливого значення набуває вивчення попереднього історичного досвіду, зокрема аналіз продовольчої програми 1982 р.

Слід зазначити, що історична література 1980-х рр. детально висвітлювала широкомасштабну спробу вирішення продовольчої проблеми. Численні співавторські групи працювали над цією темою. Серед значної кількості робіт на особливу увагу заслуговують праці Ю. Г. Лебединського та Л. А. Ганечко, Л. Є. Беренштейна, В. П. Ситника та Д. С. Стеценка, І. І. Лукинова та А. А. Сторожука, Ю. М. Ухналевського та Г. Є. Колесника, І. К. Капустяна та Г. Ф. Хаценка, А. Є. Булатова, З. А. Павловича [1]. Написані в історико-партійному жанрі, вони мали значні недоліки. Крім того, підводячи підсумки економічного розвитку галузі, автори беруть не п'ятирічний період, а десятиріччя, наводили приклади валових зборів, що не дає реальної картини кількості виробництва певної продукції.

Більшою об'єктивністю та достовірністю даних відзначаються праці П. П. Панченка, М. І. Кочмара, М. І. Бушина, П. В. Веденичева, І. І. Лукинова, А. А. Сторожука, С. М. Тимченка, М. Гарбуза, І. І. Пилипенка в періодичних та історичних виданнях другої половини 1980-х рр. [2]. За умов наростання цілого комплексу хронічних кризових явищ в аграрному секторі економіки, ці автори більш критично підходять до аналізу пануючої колгоспно-радгоспної системи організації сільськогосподарського виробництва.

Грунтовну спробу аналізу цілого комплексу економічних питань продовольчої проблеми 80-х здійснив Київський Науково-дослідний економічний інститут. Співробітники цього інституту, починаючи з 1986 по 1991 роки, видали низку збірників наукових праць з окресленою проблематики [3]. Надзвичайно цінним у таких студіях є оперативність, актуальність, достовірність представлених даних. Автори об'єктивно розкривають причини провалу Продовольчої програми, ретельно аналізують стан справ галузі та процеси, які відбувалися на той момент.

Багато цінних матеріалів стосовно виконання Продовольчої програми містять статистичні щорічники по Народному господарству Української РСР [4]. Суттєві дані з порушеної проблеми презентує

широке коло статистичних збірників із питань сільського господарства [5].

Можна з впевненістю стверджувати, що детальне вивчення окресленої проблеми заслуговує уваги не лише з історико-пізнавального боку, але й в суто прагматичному плані використання тих чи інших елементів набутого досвіду. Автор цієї статті ставить за мету висвітлити перебіг втілення в життя основного напрямку Продовольчої проблеми – забезпечення високих темпів сільськогосподарського виробництва на основі послідовної його інтенсифікації.

Перед працівниками сільського господарства ставилося завдання на основі інтенсифікації значно збільшити обсяги виробництва продукції рослинництва та тваринництва, підвищити її якість. Вирішення його нерозривно було пов'язане з втіленням у виробництво досягнень науково-технічного прогресу.

Інтенсифікація сільського господарства не відкидає необхідності подальшого накопичення матеріально-технічних ресурсів, але передбачає зміни пропорцій цього нагромадження та підвищення ефективності їх використання. Відповідно до тез Продовольчої програми, необхідно було повсюди покращити використання кожного гектара землі, збільшити вихід продукції з одиниці потужностей у тваринництві, запобігти втратам сільськогосподарської продукції. Такі завдання ставилися з огляду на те, що в республіці продовжувалося відчуження сільськогосподарських угідь для промислових потреб, а також спостерігалось скорочення чисельності зайнятих у сільгоспвиробництві. Тому землеробство й тваринництво вимагали індустриальних технологій виробництва продукції, потрібно було максимально підвищити рівень використання наявних матеріально-технічних засобів.

Для одинадцятої п'ятирічки характерним було вагоме зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства та активне впровадження досягнень науки й техніки в галузь. Обсяг капіталовкладень у сільське господарство по всьому комплексу робіт у 1981 – 1984 рр. становив 24 млрд. крб. [6, 135]. За період з 1981 по 1985 рр. господарствам було надано 256,7 тис. тракторів, 66,7 тис. зернозбиральних, 2,9 тис. кукурудоззбиральних, 13,4 тис. бурякозбиральних комбайнів та ін. [7, 114]. Парк тракторів у колгоспах, радгоспах та міжгосподарських підприємствах на кінець 1980 року становив 421,7 тис. шт., а на кінець 1985 – 453,1 тис. шт., зернозбиральних комбайнів відповідно – 87 і 107,7 тис. шт. [8, 141 – 142]. Поставки мінеральних добрив за цей же період зросли з 3400,6 тис. т у 1980 році до 4597 – у 1985 р. [9, 2 – 3].

Унаслідок цього енергоозброєність одного працівника сільського господарства збільшилася в 1985 році порівняно з 1980 роком на 35% (1980 р. – 19,7, а в 1985р. – 26,6 кінських сил). Фондоозброєність праці в розрахунку на одного працівника галузі на 1.01.1985 р. становила 9,9 тис. крб., а забезпеченість основними виробничими фондами сільськогосподарського призначення в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь – 133,9 тис. крб. [10, 151]. Продуктивність праці, виражена вартістю валової продукції сільського господарства, яка припадає на одного зайнятого, зросла з 1980 по 1985 рр. на 21% [11, 75].

За роки XI п'ятирічки більша частина обсягів упровадження досягнень науково-технічного прогресу здійснювалась у рослинництві. В 1984 році частка дослідництва у витратах на втілення прогресивної технології, механізації та автоматизації виробничих процесів в сільське господарство становила 79,2 %, що дозволило довести питому вагу площ, на яких застосовувалися індустріальні технології у посівах кукурудзи на зерно до 72 %, сої – до 93, цукрового буряку – до 70 %, і третину площ під соняшником. 97% цукрового буряку та 59% картоплі було зібрано комбайнами [12, 52]. Урожайність сільськогосподарських культур, що вирощувалися за цими технологіями, збільшилася порівняно із традиційними: по кукурудзі на зерно – на 12 ц/га, цукровому буряку – на 36, соняшнику – на 3,5, картоплі – на 52, овочах – на 51 ц/га [13, 16].

Підвищення ефективності функціонування техніки в рослинництві стримувалося недостатньою забезпеченістю господарств матеріально-технічними засобами. Про це свідчить той факт, що із 3896 машин та інших технічних засобів, передбачених системою машин на 1981 – 1990 рр., у 1985 році випускалося менше двох тисяч [14, 135]. Промисловість задовольняла потреби сільського господарства в робочих машинах по номенклатурі лише на 60–70 % [15, 13]. Сільськогосподарське машинобудування не освоїло виробництво багатьох типів машин, необхідних для завершення комплексної механізації виробництва, і замість закінченої системи машин постачало сільському господарству лише окремі її фрагменти. Розриви ж у механізації виробничих процесів знижували ефективність використання машинного парку, продовжували терміни проведення сільгоспробіт.

Особливу роль у підвищенні віддачі земельних ресурсів відіграла меліорація, яка дозволяла отримувати високі врожаї сільськогосподарських культур, а також зменшувала негативний вплив погодних умов на сільське господарство. Питома вага зрошуваних та осушених земель на кінець 1984 року по всіх господарствах становила 12,5 %, площі зрошуваних земель нараховували 2,4 млн. га, осушених – 2,9 млн. га, з них отримували одну п'яту частину продукції рослинництва [16, 168]. Кожен зрошуваний гектар давав у 5-6 разів, а осушений – в 2-3 рази більше продукції, ніж богарний. Деякі колгоспи та радгоспи отримували по 60-65 ц/га на зрошуваних та по 40-45 ц/га зернових культур на осушених землях.

Однак передбачений на стадії проектування приріст продукції на меліорованих землях у багатьох колгоспах та радгоспах не досягався. В середньому по республіці врожайність зернових культур в усіх категоріях господарств на зрошуваних землях протягом 1975 – 1980 рр. (в середньому за рік) становила 30,2 ц/га, урожайність зернових на осушених землях за цей же період становила 27,5 ц/га) [17, 28 – 29]. Низькою залишалася віддача капіталовкладень, спрямованих на зрошення та осушення земель. Щорічно в республіці в сільськогосподарському виробництві не використовувалося понад 100 тис. га зрошуваних і 200 тис. га осушених земель [18, 38].

В XI п'ятиріччі значна увага приділялась охороні землі від руйнування, у кожній області було розроблено комплекс заходів щодо захисту ґрунтів від

вітрової та водної ерозії на період до 1990 року. В 1984 році площі, на яких було проведено комплекс гідротехнічних, меліоративних, агротехнічних заходів і робіт по протиерозійній обробці ґрунту, становили в районах із вітровою ерозією – 11,7%, водною – 11,9 % від усіх сільгоспугідь. На 26 % посівних площ господарств суспільного сектору застосовувалася безвідвальна обробка ґрунту [19, 170].

Серед важливих питань Продовольчої програми слід назвати також проблему хімізації сільського господарства. Хімізація була головною умовою збільшення урожайності сільськогосподарських культур. Згідно з розрахунками Всесоюзного науково-дослідного інституту добрив та ґрунтознавства (ВІДА), на 1 крб., витрачений на застосування мінеральних добрив в оптимальних дозах при високій культурі землеробства, забезпечувалося 3 крб. чистого прибутку. За п'ять років (з 1980 по 1985 рр.) під урожай сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств по Українській РСР стали вносити мінеральних добрив (у перерахунку на 100 % поживних речовин) на 31 кг більше – 140 кг на 1 га посівів, порівняно з 109 кг у 1980 р. [20, 6–7].

Застосування підвищених норм мінеральних добрив вимагало більш надійного захисту рослин від бур'янів, шкідників та хвороб. На 1 т діючої речовини захисту рослин необхідно було мати хоча б 30 кг хімічних засобів захисту рослин. За даними Всесоюзного об'єднання “Сільгоспхімія”, потреби в засобах захисту рослин за обсягами задовольнялися на той час на 68 %, а за асортиментом – лише на 35 %. Протягом 1971 – 1980 рр. виробництво добрив зросло в 1,8 раза, а засобів захисту рослин – на 60 %. У десятій п'ятирічці господарства витрачали щорічно в середньому на мінеральні добрива 3,4 млрд. крб., а на засоби захисту рослин – 620 млн. крб. [21, 14].

За роки одинадцятій п'ятирічки значних здобутків досягло насінництво і селекція. Науково-методична робота і впровадження нових сортів та гібридів здійснювалися в 8 селекційних центрах, а виробничі дослідження проводилися на 263 держсортодільницях і станціях. За роки XI п'ятирічки було районовано понад 100 нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур. Забезпечено виробництво насіння високої репродукції. Однак нові сорти і гібриди впроваджувалися дуже повільно. Існувала різниця між можливою і фактичною урожайністю (майже наполовину). Сорти інтенсивного типу не вирощувалися за відповідною технологією, яка передбачала високу якість виконання технологічних процесів.

У тваринництві обсяги застосування науково-технічного прогресу характеризувалися такими цифрами: рівень комплексної механізації з 1980 по 1984 рр. на фермах ВРХ зріс із 46 до 56 % від загальної кількості відповідного виду худоби, на свинофермах – з 54 до 60 %, на птахофермах – з 61 до 67 % [22, 261]. Однак середньорічний уділ на одну корову в господарствах суспільного сектору перевищив 2,5 тис. кг лише в 1984р. (2506 кг) і 1985 р. (2570), і лише в Кримській, Львівській, Чернівецькій – продуктивність корів досягла 3 тис. кг [23, 178].

Селекційно-племінна робота в республіці в одинадцятій п'ятиріччі проводилася в 312 племінних заводах і радгоспах та 116 племінних об'єднаннях. В молочному скотарстві селекційним шляхом

формувався тип з надоями понад 5 тис. кг молока за лактацію і вмістом жиру 3,6 – 4%. Для цього було створено 21 елеватор, де вирощували биків-виробників і перевіряли молочні якості їхніх дочок. Продовжувалася робота по створенню української породи ВРХ на основі чернігівського і придніпровського м'ясних типів. У свинарстві працювали над формуванням українського типу м'ясних свиней, втілювалася система міжнародного схрещування.

Прогресивні якісні зрушення в продуктивності суспільного тваринництва значною мірою зумовлені покращенням кормовиробництва. В одинадцятій п'ятирічці рівень розвитку кормової бази дещо підвищився. Витрати кормів у розрахунок на одну умовну голову ВРХ у господарствах суспільного сектору в 1985 р. становили 28,71 ц кормових одиниць, проти 26,91 ц – в 1980 р. [24, 234].

Збільшилися посіви багаторічних трав (з 27 % у 1980 до 34,2% – у 1984 р.). Розширили посіви кормових культур на зрошуваних землях. Збільшилися обсяги заготівель прогресивними технологіями із застосуванням активного вентилявання, пресування, консервування.

Аналізуючи вплив науково-технічного прогресу на підвищення економічної ефективності сільського господарства, можна сказати, що названі заходи за період з 1981 по 1984 рр. знизили собівартість сільськогосподарської продукції на 275 млн. крб. і сприяли скороченню приросту виробничих витрат по роках на 5 – 10 %; у колгоспах і радгоспах додатково було отримано прибутку в сумі 380 млн. крб. Витрати ж на впровадження досягнень науково-технічного прогресу за ці чотири роки збільшилися на 11 % [25, 28]. Висока ефективність витрат на впровадження досягнень науково-технічного прогресу в сільському господарстві, а також низька питома вага продукції, яка вироблялася за індустріальними технологіями, вказували на необхідність випереджаючого росту капіталовкладень у наступній п'ятирічці, на впровадження і розширення прогресивних технологій на потребу механізації та автоматизації виробничих процесів.

1. Лебединский Ю. П., Ганечко Л. А. Продовольственный комплекс Украинской ССР: Темпы и пропорции развития. – К., 1986; Беренштейн Л. Е., Булин Н. И., Гаврилюк А. Е.. Деятельность КПСС по осуществлению Продовольственной программы. – К., 1986; Продовольча програма республіки: Запитання і відповіді / За ред. В. П. Ситника. – К., 1984; Развитие аграрной экономики Украинской ССР / Ред. Коломиец Ю. А. – К., 1987; Ухналевский Ю. М., Колесник Г. Е. Резервы повышения эффективности продовольственного комплекса. – К., 1987; Капустян Г. К., Хаценко Г. Ф. Аграрна політика КНРС: прискорення науково-технічного прогресу. – М., 1987; Булатов А. Е. Аграрные отношения социализма. – М., 1987; Павлович З. А. Государственное управление АПК. – К., 1984.

2. Панченко П. П. Развитие суспільно-політичного життя сучасного села УРСР: 1960 – 1984. – К., 1985; Булин М. І. Соціально-культурний розвиток села на сучасному етапі: (На матеріалах УРСР). – К., 1987; Кочмар М. І. Продовольча програма СРСР в аграрній політиці партії. – К., 1988; Веденичев П. Ф. и др. Аграрный ресурсный потенциал Украинской РСР. – К., 1988; Панченко П. П. Деформації в розвитку українського села у 80-х на початку 90-х років // Український історичний журнал. – 1992. – № 1; Гарбуз М. Нові рубежі сільського господарства України // Економіка Рад. України. – 1986. – № 1.

3. Продовольчий комплекс і проблеми забезпечення населення продуктами харчування: Зб. наук. пр. – К., 1986 – 1990.

4. Народне господарство Української РСР у 1984 році: Стат. щорічник. – К., 1985 – 1986.

5. Агропромисловий комплекс Української РСР: Стат. зб. – К., 1987; Развитие агропромислового комплексу в республіці: Стат. зб. – К., 1985; Тваринництво Української РСР: Стат. збірник. – К., 1986.

6. Развитие агропромислового виробництва в СРСР: Стат. збір. – М., 1988.

7. Агропромисловий комплекс УРСР. – К., 1987.

8. Развитие агропромислового виробництва в СРСР: Стат. збір. – М., 1988.

9. Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай... по УРСР (1965–1987 рр.). – К., 1988.

10. Развитие агропромислового виробництва в СРСР. – М., 1988.

11. Народне господарство Української РСР в 1985 р. – К., 1985.

12. Кузьменко Л. Г. Інтенсифікація використання землі // Вопросы экономики. – 1985. – № 4.

13. Коваленко А. А., Глуценко Д. П. Росте інтенсифікація землеробства, підвищується продуктивність праці // Земледелие. – 1987. – № 9.

14. Лобас Н. Г., Синельник Т. Б. Ефективність інтенсивних технологій вирощування зернових культур в Українській РСР. – К., 1988. – Вып. 2.

15. Беренштейн Л. Е., Булин Н. И., Гаврилюк А. Е. Деятельность КПСС по осуществлению Продовольственной программы. – К., 1986.

16. Лазовський В. Прискорення науково-технічного прогресу – основа підвищення ефективності виробництва // Економіка сільського господарства. – 1985. – № 3.

17. Народне господарство Української РСР в 1984 р. – К., 1985.

18. Статистичний збірник по сільському господарству. – М., 1978.

19. Народне господарство Української РСР в 1984 р. – К., 1985.

20. Внесення мінеральних і органічних добрив під урожай... – К., 1988.

21. Степанов А. І. Завдання і шляхи реалізації Продовольчої програми. – М., 1983.

22. Тваринництво Української РСР. – К., 1986.

23. Тваринництво Української РСР. – К., 1986.

24. Тваринництво Української РСР. – К., 1986.

25. Квітко В. А., Сологуб Л. М. Вплив науково-технічного прогресу на підвищення економічної ефективності сільського господарства / Продовольчий комплекс і проблеми забезпечення населення продуктами харчування. – К., 1986.

